

פרק שלישי

הימים הנוראים.

א. חדש אלול. ב. תקיעת שופר באלול. ג. גדר עושין תשובה.
ד. קלות וחמורות בחשבון זכיות ועונות

ידועה אמרתו של ר' ישראל שאמר: „כל השנה צריך להיות כמו „אלול“ ואלול“ עצמו הלא הוא „אלול““. באמרה זו הדגיש ר' ישראל מצד אחד את המצב המיוחד של חדש אלול ומצד שני בא להעיר לנו, לא לבוא מתוך כך להקל על היראה שבכל ימות השנה. כן אמר ר' ישראל: „העולם נוהג לשוב בתשובה בימי הסליחות, אנשי מעשה מקדימין לשוב בחדש אלול ואני אומר שיש להתחיל בתשובה תיכף אחר נעילת יום הכפורים“. ה„אלול“ עצמו מתחיל מתחלת השנה.
א. חדש אלול.

ר' ישראל כותב במכתב י"ד:

„מלפנים, כאשר ידעתי, כל איש אחותו פלצות מקול הקורא קדוש אלול. החרדה הלזו נשאה פריה להתקרב לעבודתו ית"ש, איש לפי ערכו. אכן, לא לפי מושכל הראשון, אשר להאיש אשר בכל השנה נחרחץ מעבודתו ית"ש, ילבשנו הפחד והדאגה יותר מאימת הדין, אשר רק התורה והמעשים טובים המה התריס מחפורענות רחמנא ליצלן. ונהפוך היה. שינוי המעשה לטובת התראה בכפלים בהאיש אשר כל השנה אחז דרכו בקדש — לפי ערכו — מהאיש אשר כל השנה הלך חשכים באין גוגה — לפי ערכו.

סיבות התחלפות הלזו שונות הנה: גשמיות ורוחניות. קוטב סיבת הגשמיות הוא מההרגל השולט על כל הן לטוב וכו' וכיוצא; סיבת הרוחניות פשוטה היא, כי האדם בחטאו ממשיך עליו רוח הטומאה, המעכר רוחו ומבלבל שכלו, כמאמר חז"ל „אין אדם עובר עבירה אלא

אם כן נכנסה בו רוח שטות", היינו: נגד דרכי השכל. ומי שעסק מעט בלמוד המוסרי ראה בחוש, כי סיבת הרוחני עומדת לפניו לשטן לטמטם לבו נגד תהלוכות השכל לפי יודעו אמונתו כנ"ל, ובודאי גם דרכי התבל והיפוכה שולטים בדבר. ולזאת, עתה, לבד סיבת הגשמיות היא ההתדמיות, אשר האדם העיקר הוא רק כקוף, לעשות כמעשה אחרים במלבושים וכיוצא.

בזאת, כאשר ספו תמו גדולי היראים, אשר חרדתם מאימת המשפט התראה על פניהם ועשתה רושם בלב הסרים אחריהם, — אם אין שורש מאין יבוא עליהם? אכן, סיבת הרוחניות היא סיבה העיקרית, לפי הראות, אשר חרדת האלול כמעט נכבתה רחמנה ליצולן. אכן, כאשר נפשיט מעלינו לפי שעה מלבושים הנגאלים ונלבוש מחלצות, נראה בעליל, כי יש לפחד ולרתות, כל אחד לפי ערכו, כפלי כפלים מאת אשר לפניו. ובכלל מה לעשות? הפרטים רבים המה, איש לפי מצבו ותכונתו".

הגה"צ ר' יהודה ליב חסמן זצ"ל, מנהל רוחני של ישיבת חברון, היה נוהג להקריא מכתב זה בישיבה בשבת קדש מברכין חדש אלול. סיפרו תלמידי ר' ישראל, שתפלת המוסף של ר' ישראל בשבת קדש מברכין חדש אלול, אחרי שקול הקורא „אלול" זיעזע אותו, היתה כבר תפלה „אלול-ית". הרגישו את ההבדל בתפילה זו לבין תפלת שחרית שקדמה לה.

תלמידו הגרי"ב היה מספר, שמעל פניו של ר' ישראל בחדש אלול, שחרדת הדין היתה ניכרת עליהן, אפשר היה למנות את הימים המתקרבים ליום הדין. בכל יום נוספה חרדה.

ב. תקיעת שופר באלול.

הזעזוע הראשון הוא קול הקורא „אלול", הזעזוע הבא אחריו הוא תקיעת שופר.

ר' ישראל כותב במכתב ז':

„...עתה נשוב ונראה מה תהיה סיבה הראשונה שיתעורר האדם לפקח על מעשיו ולהתבונן במוסר בחדש אלול (הענין הלזה שייך גם לכל השנה מה שנוגע לעבודתו ית"ש), הלא אין חפץ טבעי לזה, כמו בעניני הארצי? — רבותינו הקדמונים נ"ע חרדו על הדבר, כנכ"ל על פרקי דרבי אליעזר יתקינו לתקוע שופר

באלול, והיא היתה הסיבה הראשונה לעורר האדם משנתו ומהבלי טרדותיו, לפקח על מעשיו, כמאמר הכתוב (עמוס ז'): "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו". אכן נודע, כי מסובב לא יולד אם לא מסיבה הדומה לו, מסובב כבד לא יצא מסיבה קלה.

ובזאת, הדבר הזה, תקיעת השופר, היתה סיבה הראשונה להאדם השקוע מבית ומחוץ בעבודתו ית"ש וסיבה קלה תעוררהו לפקח על עצמו בבחינה יותר נעלה. אבל מה נאמר ומה נדבר ומה לעשות עתה, אשר משוקעים אנחנו מבית ומחוץ בהבלי טרדת התבל והלב מטומטם וקשה כצור החלמיש? האם ההתעוררות הקלה לפנינו תעשה רושם באבן החזקה?

אכן, אם לא נמשיך חבלי היצר על עצמנו, בלי דעת להפוך אור לחושך, לאמר על הקל כי כבד הוא, — הדבר נראה בעליל, כי לילך לפעמים לבית המוסר באלול הוא דבר קל מאד ועם גודל הטרדה יש זמן לזה בלי עמל ביום או בלילה, אשר תספיק לפנינו סיבת תקיעת השופר. וכאשר ילך האדם אל בית המוסר היא סיבה גדולה וגוראה אשר בידה להוציא מסובבים קשים וכבדים.

הוא מאמר חז"ל (קדושין ל"ו): "אם פגע כך מנוול זה משכחו לבית המדרש". בתי מדרשים שונים יש לפעמים: בית המדרש זה עסקו בענינים השייכים למשא ומתן באמונה, בית המדרש אחר עסקו בענינים הנוגעים באכילת כשרות וכיוצא. רפואת התורה להיצר היא כללית ופרטית. כללית — תורה בעדנא דעסיק בה מגנא ומצלא; פרטית — והיא הראשונה וכמעט העיקרית — היא: למשא ומתן באמונה — התורה השייכת לה, לעמל פינו — התורה השייכת לו, ובכל פרט אשר יפגע המנוול להאדם ילך לבית המדרש השייך לפרט הלזה. ולזאת נצרך ללימוד המוסרי הנדרש מאד באלול, אשר פריו שתיים הנה:

האחת גופני, אשר האדם, הוא ובני ביתו התלויים עליו, בסכנה גדולה לעת דין הגדול, היא עת תקיעת שופר בראש השנה, אשר האדם נזכר ונשפט על מעשיו, והוא בעת הלזה נדמה לכהן גדול בעת שנכנס לבית

קדש הקדשים, כמאמר חז"ל (ראש השנה דף כ"ו):
שופר בראש השנה כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי.
...וכאשר כת הציור מועיל למוסר, יצייר האדם
בעצמו: אילו היה כהן גדול והיה צריך לכנס ביום הכפורים
לבית קדש הקדשים היה חרד מאד לנפשו, בל תפגעהו
רעה חלילה, כן תחזק אמונתו אמונת חכמים, רבותינו
חכמי התלמוד ז"ל, אשר פסקו וחדלו שופר של פרה
משום אין קטיגור נעשה סניגור, הגם שבבהכ"ג המקודש
בבגדי זהב נכנסים, אכן שופר כיון דלזכרון אתי והאדם
נזכר ונשפט על כל מעשיו, ככהן גדול, הנכנס לקדש
הקדשים דמי, והדברים כהויתן, ומאד מאד יחרד לב
האדם המעמיק בדבר הגורא הלזה.

השנית היא נפשי. ידע האדם כי הקב"ה מאריך אפו
וגבי דלילה, והאדם בעצמו העושה דבר נגד דעת התורה,
אשר זה נגד רצונו ית"ש, ענוש יענש, כי גוף האדם אינו
רק הלבוש, וכח האדם המרגשת נועם וצער היא החיה גם
אחר פשיטת הלבוש ומסוגלת להשגת נועם וצער, ומן
קיום התורה ומצות יהיה להאדם בעצמו המקיים עונג
גדול למעלה להפליא, ומעשיית עבירה או ביטול תורה
ומצות, יהיה להאדם בעצמו, העובר, צער גדול ונורא,
אשר ינהם באחריתו, באין מפלט, אם לא יכין מנוס לו
בעת נשאו הלבוש, היא התקשרות הנפש עם החומרי.

יום הכפורים דבר טוב למאד, יום סליחה וכפרה.
לא היו ימים טובים לישראל כיום הכפורים (סוף
תענית). אין לנו דבר טוב ממנו, אם היינו עושים ההכנה
הראויה לתיקון דרכינו. כי יום הכפורים מכפר עם
התשובה, היא עזיבת החטא. אכן גם המעט טוב מאד,
אין ערוך לו בעניני התבל, לראות לכה"פ שתהיה איוו
קבלה על להבא ביום הכפורים. ואין לנו מסחר הנושא
פרי ריוח, כמו לעשות הכנה בלימוד המוסרי ולהתבונן
להיטיב דרכיו, עד אשר יבוא לאיוו קבלה להבא ביום
הכפורים. ובכל בחינה קטנה שבקטנות אשר יכין האדם
את עצמו להגדיל בחינת יום הכפורים שלו, אין ערוך
ואין די באר הצלחת נפשו להנצל מצרות רבות ונצורות
ואין לנו ריוח גדול מזה.

בזאת ישים האדם לבו ונפשו, להרכיב שני הענינים ולחברם בהתקשרות הגוף ונפש. בתחילה ישבור לבבו מאימת דין הגופני כי נורא הוא וחיינו וחיי בני ביתו וצרכיו תלוי בזה, ומזה יבוא לתקן דרכיו ויהיה להועיל ליום הכפורים. אכן, המנוול, הוא היצר, השונא ואורב לאדם לטמטם לבבו, אם פגע בכ משכהו לביהמ"ד, השייך לזה, הוא בית המוסר. אם אבן הוא — ע"י לימוד המוסר (היא התורה לטמטום הלב) נמוח כנ"ל.

ר' ישראל רואה בלימוד המוסר את הסיבה הגדולה להתעוררות האדם. תקיעת שופר לבר, היא סיבה קלה מדי להתעוררות. היא רק זעזוע חולף. לימוד המוסר הוא חרישה עמוקה בלב האדם. „אם אבן הוא נמוח“. לימוד המוסר הוא הדרך להגיע לידי קבלה להבא ביום הכפורים, במה שיהיה בידו לתקן, להגדיל בחינת יום הכפורים שלו.

ג. גדר עושין תשובה.

„מה יחיל לב האדם, פלצות תאחזנו, בהתכוננו, פן

ח"ו נתקו מורשי לבבו ונתבטל הרגשו אף גם בדבר אחד אשר יודע למעלה כי הוא בגדר אינו עושה תשובה, כי בנפשו הוא חס ושלום, וכמאמר רז"ל (ילקוט יחזקאל) : „שאלו לבבואה : חוטא מה הוא עונשו? אמרה להם : הנפש החוטאת היא תמות וכו' ; שאלו להקב"ה : חוטא מה הוא עונשו? אמר להם : יעשה תשובה ויתכפר לו, וכמאמרם ז"ל (נדה ע') : „כתוב אחד אומר (יחזקאל י"ח) : כי לא אחפרץ במות המת וכתוב אחד אומר (שמואל א' ב') : כי חפץ ה' להמיתם — כאן בעושין תשובה, כאן בשאין עושין תשובה“. ובפרט טרודי הזמן עמוסי התלאה, העלולים מאד לעבירות נשאות ובל ירגישו מאומה, ובפרט בין אדם לחברו : קנאה, שנאה, לשון הרע, הלבנת פנים, ומרמת העסק על כלנה, אשר לבקש אומץ החיים, מהיאות והישר לעשות כנגדם מצות ודברים טובים אשר יכריעו במשקלם. ומה יעשה קשה יום? אחת היא, מלאכה קלה, איננה דורשת דעת צלולה ולא זמן ארוך, לחזור על מוסרי החכמים כמה פעמים, עד אשר תתעורר התפעלות בנפשו לשעתה, ואם גם לא תתן פריה בראשונה להיטיב דרכי גבר, בכל זאת בספר החיים

יחשב, בהיותו חי מרגיש, ולכל אשר יחובר אל החיים יש בטחון ובכלל עושי תשובה ימנה.

...כל הדברים הנעשים תחת השמש, נופלים תחת שני סוגים כוללים. הא' בחינה הטבעית, אשר היא בחינה השכלית, כל מסובב נולד מסיבתו והסיבה מסיבה אחרת, עד בוא הדבר לבחינה. הב' והוא מסובב הבא בלתי סיבה קודמת [רק כן גורה חכמתו יתברך וכן גם בחינה הנסיית אשר היא למעלה משכל אנושי]. כן גם הידיעות שני מינים המה: הא' ידיעה מוחלטת שאיננה נופלת תחת השנוי והתמורה; הב' ידיעה שכלית לפי קישור הדברים מסיבה למסובב והמסובב נעשה סיבה למסובב אחר וכה יתגלגל הדבר עד בוא אל המסובב האחרון. הידיעה הזאת נופלת תחת התמורה. כי לפעמים יצא דבר מבלי סיבה, אף אם סיבתו מנגדתו [הנקראת בחינה נסיית]. הידיעה האחת איננה בגדר אנושי [אם לא ע"י בחינת הנבואה]. גם הידיעה השניה קצרה יד אנוש לבוא עד תכליתה, מפאת חסרון ידיעתו מכל עניני הסיבות הנוגעים אל הדבר המעוּד לצאת לפועל. לזאת רזה בינת אנוש לבוא בידיעה שכלית לשלימותה.

כן בבחינת אנוש, באיזה דרך יתהלך, אם לטוב או לרע, ישנן שתי בחינות. הא' בחירה שכלית בקשור המסובב בסיבה: לרע, לפתח התאוה כפי אשר תטוה דרכה להלאה אם ימלא חפצה לטוב, לפי תהלוכות דרכי לימוד תורת ה' וחכמת מוסרו להתנהג בדרכיו. הב' בחינה פשוטה, מרע לטוב ולהיפך ח"ו, כי בכל עת וזמן האדם עומד בבחירתו באין מוגע.

גם הידיעה בבחירת האדם נחלקת לשני מינים. הא' ידיעה מוחלטת, אשר אין להעלות על הדעת איך לא תהיה סתירה להבחירה [כאשר ביאר הרמב"ם בפרק ה' מהלכות תשובה]; הב' ידיעה שכלית, לפי הנהגת האדם טבעו וענינו, לפי קשור המסובבים בסיבתם אל נכון, אשר בידיעה הלזו מנהיג הקב"ה את עולמו לטוב [דוקא, ולא לרוע, כי אין הקב"ה דן את האדם אלא בשעה שהוא עומד בה, כמבואר בירושלמי (ר"ה פ"א), אבל לטובה הקב"ה נותן בהקפה, כמאמר רז"ל (ילקוט אמור מ"א):

מי הקדימני ואשלם לו וכו' מי מל לפני עד שלא נתתי לו בן מי עשה ציצית עד שלא נתתי לו טלית וכו'].
 ...במה יבדלו ההקפות הראויות לתת לבני אדם מאת ה' יתברך, אם לא בבחינת ידיעה שכלית, מי הוא הבטוח אשר מהיאות לתת לו הקפה [אם שלפעמים נשתנה הדבר כנ"ל, כי בבחינת ידיעה מוחלטת אין הקב"ה מנהיג עולמו התלוי בבחירת אנוש ודבר אין לה עם ידיעה מוחלטת].

ובזה צדקו דברי הירושלמי (ר"ה פ"א): ,שלשה פנקסין הם וכו' של בינונים כבר ניתן להם עשרה ימי תשובה של בין ראש השנה ליום הכפורים, אם עשו תשובה נכתבין עם הצדיקים ואם לאו נכתבין עם הרשעים וכו'. ר' חנניא חברין דרבנן בעי: ואין הקב"ה רואה את הנולד? ולא שמיע דאמר ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אין הקב"ה דן את האדם בשעה שהוא עומד בה, אשר מאד הדבר מפליא לאמור, שהירושלמי ישאל בדבר ידיעה ובחירה אשר נלאה שכל אנושי בכלל לחתור אחריו, כדברי הרמב"ם הנ"ל, ויבארה על ענין פרטי. אכן שאלת הירושלמי היא על ידיעה השכלית, אשר על פיה מנהיג הקב"ה את עולמו.

כן גם ענין עושין תשובה ואין עושין תשובה הוא ע"פ בחינת ידיעה שכלית. אם האדם ע"פ ידיעה שכלית מוכשר לתשובה, אזי הקב"ה מאריך אפו וממתין על תשובתו וחי; ואם ע"פ ידיעה שכלית אינו מוכשר לתשובה [אם כי מכל מקום בבחירתו לעשות תשובה], אזי חס ושלום חפץ להמיתו, אם לא יהיה להאדם זכות מכריעה לחיים. ומה הוא היסוד שיהיה האדם מוכשר לתשובה? הוא ההרגש, שיהיה חי מרגיש בחסרונו, ואז התקוה שיתעורר לתשובה; אבל אם אין הרגש — התשובה מאין תולד? אכן זהו דוקא כשנכבה ההרגש לגמרי מנפשו, עד אשר לא יתפעל מתוכחה והתעוררות זולתו, כי אז אינו בגדר עושה תשובה כלל, כיון שגם אחר אין בכחו לעוררו מתרדמת אולתו. ובוה יש לבאר אשר נרמז בכתוב ישוב הגמרא כאן בעושין תשובה — (יחזקאל י"ח) ,כי לא אחפוץ במות המת והשיבו [היו

מוכשרים לתשובה ולמרכז הלזון וחיו, כאן בשאין
עושין תשובה — (שמואל א' ב') ולא שמעו לקול
אביהם כי חפץ ה' להמיתם, כיון שלא התעוררו לקול
תוכחת עלי אשר היה גדול הדור, ממילא לא היו בגדר
עושין תשובה" (תבונה ואור ישראל מאמר ל').

ר' ישראל מפרש ש"עושין תשובה" היא הדרגה
הראשונה בעבודת ה'. כשהאדם הוא חי מרגיש בתסרונו
אז הוא בכלל "עושין תשובה" כי יש תקוה שיתעורר
לתשובה, והאדם שגם ההרגשה אבדה לו אז אינו בקרא
חי והוא בכלל "אין עושין תשובה", ההרגשה ניקנית ע"י
זה שלומד מאמרי חז"ל ומוסרי החכמים וחזור עליהם
כמה וכמה פעמים.

ד. קלות וחמורות בחשבון זכיות ועונות.

"רז"ל אמרו בקדושין (דף מ'): "לעולם יראה אדם
עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי" ולפעמים יראה האדם
בעליל שאינו כן, הן לטוב וכו'. אכן הרמב"ם ז"ל כתב
בהלכות תשובה פרק ג': "כל אחד ואחד מבני האדם
יש לו זכיות ועונות. מי שזכיותיו יתרות על עונותיו
צדיק מי שעונותיו יתרות על זכיותיו רשע וכו'. ושיקול
זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות אלא לפי גודלם:
יש זכות שהוא נגד כמה עונות וכו' ויש עון שהוא נגד
כמה זכיות וכו'. ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות
והוא היודע איך עורכין הזכיות נגד העונות". עכ"ל. ע"ש.
בודאי יש בדבר בחינות רבות מה שיגדיל ערך
הזכיות והעונות ונבאר מעט בחינה א', כי נודע כי
המצות נערכות נגד צער קיומם, כמאמרם ז"ל: "לפום
צערא אגרא", ולזאת לפעמים האדם עושה מצוה אחת
בשני עתים השווים בבחינת חומרים ובכל זה בבחינת צער
קיומם יש ביניהם הפרש כמה אלפים בחינות, כי כל דבר
יתחלק לחלקים דקים ורבים, כי בחינת הצער תתחלק לפי
צורת עשייתם, למשל: מי שלמד בעת אחת שעה אחת
ודעתו היתה אז צלולה ללימוד, טבעו לא היה מתנגד לזה,
לא הרגיש צער בנפשו או לכל הפחות מעט בלימודו,
ובעת אחרת היה הדבר בהיפוך: כנטל החול היה על נפשו
הלימוד, צערו היה למכביר, — הלא החומרי שוים:

לימוד שעה אחת; אכן הצורה נשתנתה הרבה למעלה ראש. וכיוצא בכל הדברים, אין שעה דומה לחברתה בבחינת צורתה, ולזאת גם מעשיו, גם אם יקיים באין שינוי בחומרם, בכל זאת בבחינת צורתם ההפרש ביניהם מרחק רב.

וכן בענין העבירות יתחלף עונשם לפי גדר ערך צער מניעת העבירה וכל אשר תפחת בצערה כן גם עונשה גדול, כמאמרם ז"ל (מנחות ע"ג): „תניא היה רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל" וכו', ולזאת גם בענין העבירות, הגם שעל כל עבירה ענש יענש האדם אם בזה או בבא, מכל מקום יתחלף העונש לפי צורתו, ואותה העבירה עצמה כשיעשנה האדם בעת אשר נקל לפניו להגזר מהעבירה כן ענשה יגדל, ולפי זה גם בענין העבירות יעשה האדם לפעמים עבירה אחת בשני עתים שוים בבחינת חומרם ועכ"ז יתחלף עונשם בכמה אלפים בחינות, לפי ערך ההתחלקות בצורת הגזירה מהעבירות איך היתה.

ומזה יתבונן האדם אם יתן לבו לדבר להעמיק בו היטב, כמה גדלה איכות העונש על עבירות, אם בעשות מה שאסרה תורה או בהמנע עשות מה שצוהה התורה לעשות, כשיתבונן בתורה ע"פ הדין המסורה לנו מהגמרא ופוסקים, עד היכן חיובה מגעת לקיימה, אם בעשות או בלי לעשות, להתנגד אל הצער אשר יולד בקיומה, ואם יעבור אז ענש יענש בודאי בעונש יותר גדול, נגד הצער שהיה לו אם היה מקיים. כי זה גדר חליפת העונש, להזהיר האדם להשמר עבור זה מאת אשר נצטוה, שיהיה הרבה יותר מהצער שמירת הציווי. ואח"כ ישקיף למטה, כמה וכמה אלפים בחינות ימעט צערו בשמירת הדבר ועל פי זה תכפל אלף אלפים פעמים עונשו.

דברים הללו יכו שורש בלב האדם, אם ישים לבו להעמיק בלימוד התורה איש לפי ערכו, לידע החיוב להתנגד אל הצער, ובפרט בדברים השייכים לו. כי כמעט לכל איש שייכים יותר חיובים פרטיים לפי תכונתו ומצבו, יש אשר ההכרח להעמיק יותר בהלכות תלמוד תורה ויש בהלכות רבית ויש בהלכות אונאה וכיוצא.

מה מאד עתיקין הדברים הללו בעשרת ימי תשובה, למצא דרך קצת לעזיבת החטא, אשר היא היסוד הראשי אבן הפנה, וכבד למצוא דרך בדברים הרגילים. אכן כשיתבונן האדם היטב עניניו בכל פרטיהם בגדר הקלות והכבדות, נקל לפניו לקבל על עצמו קבלה של קיימא לשמור אותה בגדר הקלות לפניו אשר למין בפני עצמו יחשב, ובוזה ינזר כמעט מרוב עונותיו בנקל, כי העבירות באופן הקלות, המה הרבה יותר באיכותן כנ"ל.

נמצא לפי זה בכלל נוכל לחלק המצות והעבירות בגדר הקלות והכבדות וביניהם פרטים רבים כנ"ל אשר לפעמים יטעה האדם בזה בסברו כי הדבר אצלו בגדר הכבדות, אשר זאת טוב להאדם באופן מצוה להגדיל שכרו ובאופן עבירה למעט עונשו, ואיננו כן, כי לפעמים הדבר כבד להאדם לא מפאת מצב טבע לידתו רק מפאת שהמשיך עליו היצר ונעשה הדבר כבד לפניו או שהמשיך היצר בדבר אחר אשר נולדה ממנו הכבדות גם בדבר הלזה, כי הכחות באדם משולבים המה ותלויים זה בזה, ואז לא יחשב לאדם במצב הכבדות רק גדר הקלות, כיון שבבחירתו המשיך עליו הרעה.

וכן לשוב, לפעמים יקל על האדם עשות מצוה לא בעבור טוב מזוג בזה מלידתו וכיוצא, רק במה שקנה היראה והמוסר וההרגל בדבר הלזה או בדבר משולב לזה, ואז יחשב להאדם בגדר הכבדות הגם שנקל לפניו, ושכרו מרובה יותר, ולזאת, באיכות המצוה והעבירה, אם יכנסו בגדר הכבדות או הקלות ואיך ומה בפרט, כל יודע לאיש אל נכון וצדקו דברי הרמב"ם שה' ית"ש הוא יודע איך עורכין המצות והעבירות.

ונוכל להעמיד הדבר בדברי רז"ל בסוכה (דף נ"ג) : „לעתיד לבוא מביאו הקב"ה ליצר הרע וכו' צדיקים נדמה להם כהר ורשעים נדמה להם כחוט השערה" וכו', ע"ש, והדבר מפליא, יען מה ההשתנות הלזה? אכן הוא הדבר אשר דברנו, כי הרשעים שהמשיכו עליהם היצר, בודאי היה קשה להם מאד לכבוש את יצרם וסוברים המה הגם שבדאי יענשו אכן רק בגדר הכבדות; ובאמת הדבר אינו כן, כיון שבבחירתם המשיכו עליהם היצר ומזה

נעשה הדבר כבד לפניהם. ולזאת מראין להם שהיצר
אצלם בבחינת חוט השערה, היפך דמיונם.

וכן צדיקים, אשר מהרגלם נעשה אצלם עבודתו
ית"ש לתענוג, סבורים לקבל שכר רק בגדר הקלות;
והדבר אינו כן, כיון שמבחירתם ומצדם נולד הקלות —
לכבודות יחשב ושכרם מרובה. לזאת מראין להם כהר.

ומה מאד יחרד לב האדם בהתבוננו היטב על מצבו
ותכונתו, מי יודע כמה אלפים בחינות יחשב לו לאחר
לבחינת הקלות מפאת שהמשיך בבחירתו עליו הכבודות
כנ"ל וענשו יותר ויותר הרבה מאת אשר ידמה. ע"פ
הדברים הללו נוכל לתת ציור למשנה באבות: „על כרחך
אתה עתיד ליתן דין וחשבון“. היינו: „דין“ — כפי מצב
האדם; „חשבון“ — מה שהיה מצבו אם לא המשיך עליו
היצר והיה הדבר נקל עליו הרבה.

...ובזאת גם אנחנו נאמר: לימוד המוסרי קלה היא
מפאת עצמה, ללמוד לפעמים עת סדורה בהתפעלות
הנפש; אכן חדשה היא, לזאת תכנס בבחינת „הכבודות“.
האחזו בה ואל תרפוה ושכרם מרובה“ (מכתב ח', אור
ישראל).

בחינה אחרת בגדר „קלות וכבודות“ שבמצות ועבירות, מחדש
ר' ישראל במאמרו ב„עץ פרי“, בענין השפעת הכחות הפנימיים
והחיצוניים של האדם. ואלה דבריו:

„ונבאר עוד דברי הגמ' בסוכה (נ"ב): „צדיקים נדמה
להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה וכו'“
צדיקים בוכים ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גבוה
כזה ורשעים בוכים ואומרים היאך לא יכולנו לכבוש את
חוט השערה... ולהבין דבריהם נקדים מה שאמרו (שם):
„כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו“, ולכאורה אנו רואים
כי מי שהוא ירא אלקים וצדיק חפצו תמיד להצטדק יותר,
ואם כן אפוא הלא היצר הרע קטן אצלו?

אמנם יתבאר, כי באדם אשר איננו ירא, יראה היצר
ראשית לו להתדבק אל החיצוניות לקלקלם ומן הפנימיות
יניח ידו, וכמו שאמרו במדרש: „הרשעים מלאים
חרטות“. וסיבת הדבר, יען כי החיצוניות לא יתגברו
וימשלו על האדם רק בעת אשר התאוה לנגד עיניו.

כמאמרם: „העין רואה והלב תימד“. ולכן, כאשר תעבור התאווה מנגד עיניו והחיצוניות יתקררו, אז יתעוררו הפנימיות אשר לא נשחתו עדנה ויביאוהו לידי חרטה, עד כי ירצה לעזוב מעשה החיצוניות. אבל באיש הירא, החיצוניות המה טובים מאד, לכן יראה היצר ראשית לו אך לפעול פעולתו על הפנימיות, וכל מה שהוא צדיק יותר יחדור עמוק עמוק בפנימיותו למען אשר לא ירגיש בו ובפעולותיו אשר יפעל עליו לרע. אך האיש הירא בתכלית השלימות יתעמל ויתאמץ ע"י החיצוניות הטובים שלו וביותר בעצם וראשונה ע"י סגולת התורה להפוך משורש את יצר הרע השוכן בפנימיותו ולתקן את הפנימיות. אמנם כבד יותר על האדם, וזה הכונה אשר להרשע נדמה היצר כחוט השערה, יען כי פנימיותו לא היתה נשחתה כל כך וע"י חשבון מועט וע"י לימוד התורה והמסרי היה יכול לעורר ולגבר את הפנימיות אשר יעלו על החיצוניות ויהפכו גם אותם לטוב. אבל לצדיק, אשר פנימיותו השחית היצר ואך הוא בפעולתו הגדולה ע"י החיצוניות הטובים עלתה בידו להגביר על הפנימיות ולתקנם, לכן נדמה לו כהר גבוה. והבן.

הנה, ממוצא כל הדברים האמורים לעיל יוצא לנו לדעת, אחרי אשר באדם יוכל להמצא דבר אשר בחיצוניות יהיה טוב מאד אבל פנימיותו יהיו נשחתים וע"י התעוררות מעט או השתנות שונות [פארשידענע אומשטענדין] יוכלו הפנימיות להתעורר עד אשר יגבירו לשנות החיצוניות [ולכן מחובת האדם אם יחפוץ לעשות דבר בתכלית השלימות, אם יראה מראש אשר יוכל לבוא אף לידי מניעה קלה, יפחד ויעשה תחבולות להלחם עם יצרו, אחרי אשר לא יוכל לדעת כל הדברים הקטנים אשר יוכלו לפעול לרעה בהפנימיות] והאדם יש לו ידיעה אך בהחיצוניות ולא בפנימיות ועיקר הקלות והכבדות באדם תלויות רק בפנימיותו, ולפי זה יוכל להיות, אם יעשה האדם שתי מצות, האחת היתה כבדה בחיצוניות והשניה אף כי קלה היתה בהחיצוניות אבל בפנימיות אשר לא ירגיש בה האדם היתה כבדה מאד, והנה לפי השקפה תהיה המצוה הכבדה בהחיצוניות גדולה מהשניה [הכבדה בהפנימיות], אבל הקב"ה יחשוב

פרק רביעי

דרכי לימוד תורה.

- א. הפלפול. ב. לימוד תורה לשמה. ג. הלימוד והבירור.
ד. לימוד הוראה לשם רבנות. ה. הגדרת ערך התלמוד והפוסקים
לדורות האחרונים. ו. גדר חוק ומשפט במצות לימוד תורה.
ז. קב חומטין.

מתוך כתביו של ר' ישראל יש ללקט „פנינים“, הוראות ודרכים
בלימוד תורה, שר' ישראל מתוך עיוניו הגיע אליהם.
א. הפלפול.

„אחת היא אשר חכמי המוסר הרחיקה לבוא בקהל
ישראל הוא הפלפול. ולדעתי נהפוך הדבר. הפלפול הוא
יסוד גדול וחזק לבקשת האמת וכמעט בלעדו לא תקום,
לשתי עילות: א) השכל העמוק והישר, אשר הוא יסוד
הראשי [אחר יסוד העיקר: גודל הבקאות] למטרת
האמת, החוב וההכרח להרחיבו, לחדדו ולהישירו [איש לפי
ערכו], אשר כמעט בלתי אפשר ע"י בחינת האמת
המוגבלת מכל צד. אכן ע"י התבוננות בפלפול בתורה,
ביד האדם להרחיבו כחפצו באופן שילך על דרך הנאה
והיפה, מאירת עינים, תישר ותחדד שכל האדם, ואז אם
ילוה גודל הבקאות, בידו [לפי ערכו] לחפש האמת;
ב) היא אשר חזקה עלי יד הנסיון בילדותי, בהיותי אסור
בלימוד המוסר ומשפטיה, גמרתי בדעתי לכוף יצרי
[אשר השתוקק להראות פלפולי נגד בני גילי], לעזוב
לגמרי דבר הפלפול ורק אל האמת יהיה מבטי [נער
הייתי, מקום האמת לא ידעתי, כי רחוקה ממני כרחוק
מזרח ממערב], ע"פ ציורי או: הפשטות, הקיצור והחפץ
לדרוש האמת. בהליכתי במצב הלזה, השקפתי בעין
חודרת, כי התשוקה להראות כח שכלי פרצה גבול האמת
והתעה את שכלי להטות את האמת אל חפצי והאמת

ברצון תכונן. אז אמרתי, טוב טוב לי להתיר לי באין חשש ויראה להשתמש בפלפולים [כאשר התירו חז"ל לחידודא], למען יהיה שכלי חפשי משבית היצר. וכל כך גדל הרעיון הזה אצלי, עד אשר רחקה נפשי להאמין [אם לא ליחיד סגולה], כי יתיצב האדם בטהרת השכל לבל יטהו אל הרצון לומר כי זהו שכל מזוקק, בלתי אם יצא חפשי להגיד פלפולים כרצונו באין מפריע". (הקדמה ל"תבונה").

דעה חיובית זו של ר' ישראל על הפלפול, נתקבלה אצלה כפי שהוא מסביר, תוך חקירותיו בתכונות הנפש של האדם ונסיגותיו האישי. האמת מוגבלת ולכן יש להתיר את הפלפול כדי להרחיב ולפתח את המחשבה החפשית ורק אז יתברר ויתגלה האמת. לא הלך ר' ישראל אחרי ההגיון של חכמי המוסר, שהרחיקו את הפלפול, מכיון שאין בו ממדת האמת, והוא קבע, כי "הפלפול יסוד גדול לבקשת האמת וכמעט בלעדיו לא תקום".

ב. לימוד תורה לשמה.

כהמשך לקו זה של הסתכלות וחקר תכונותיו של האדם ומתוך כך לקבוע דרכי הנהגתו וסדר לימודו, יש לראות את דבריו של ר' ישראל על לימוד תורה לשמה. תלמידו הגר"ב כותב:

"בראשונה, בימי עלומיו, (ר' ישראל) כאשר נשא לבבו לבקש רצון ה' ית"ש, העמיק בחכמת היראה להבין ולהשכיל בדרכי עבודת ה' ית"ש, למצוא את הדרך הנכונה והמסילה הישרה שיבור לו בכל פרט. ראשית עבודתו בקדש היתה, להיות עמל על לימוד תורה לשמה בבחינה נעלה. בחכמתו ראה ויוכח, כי בעקבות החפץ של לימוד תורה לשמה יוכל לצאת לפעמים משפט מעוקל, להתרפות התשוקה להיות עמל על יכולת הלימוד, לחדר השכל ולהתחכם הרבה, וגם שינוי בסדרי דרכי הלימוד, לא כפי הסדר הנחוץ לכל אחד לפי ערכו, להתפתחות כשרונותיו. ושניהם כאחד, רפיון התשוקה ושינוי הסדר, יוכלו לסבב נזק רב להשתלמות החכמה. ועל כן היה אדמו"ר זצוק"ל מרחיב הדיבור בזה מאד לגדולי תלמידיו, להזהיר לבל יעבטון אורחותם ולהראות כי יכולת הלימוד להתחכם ביותר, לקנות לב נבון, לחדד השכל ולהישיר

ולרכוש הבקאות בכל מקצועות התורה. נחוץ גם לכל איש לעצמו לעבודת ה' ית"ש וכל אשר יוסיף חכמה ודעת כן יוכל להוסיף שלימות בדרכי עבודתו ית"ש". (אורי-ישראל 110).

הכריע שקול זה של "השתלמות החכמה" שגם לעבודת ה' היא נחוצה. "וכל אשר יוסיף חכמה ודעת כן יוכל להוסיף שלימות בדרכי עבודתו ית"ש". הלימוד לשמה לבד — לא במובן הרחב של מושג זה "לשמה" הוא לפעמים גורם מפריע להשתלמות בתורה ויראה. ג. הלימוד והבירור. — המשך ענין לימוד תורה לשמה לפי דעותיו של ר' ישראל.

במכתב ו' כותב ר' ישראל :

"הלימוד בתורה אשר יקרא לימוד, הוא ללמוד בחריפות הדעת (גיפטיג), כל אחד מחזיק בכל עוז סברתו; הלשמה היא שקיטת הרוח, אם כדבריו ואם כדבריו חברו להיות שוה בעיניו, והמה כמעט דברים מתנגדים זה לזה. לכן הורנו חז"ל איך להתנהג, כדאמרין (קדושין דף ל'): 'אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה, ואינם זוים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר את והב בסופה וכו'". האיבה בראשונה היא בחינת הלימוד בחריפות הדעת (גיפטיג) כנ"ל והאהבה בסופה היא בחינת הלשמה, לבטל כל אחד דעתו, לילך אחר הרוב או הגדול או לעמוד כל אחד בדעתו, כמו עשו בית שמאי כדבריהם וכו' (יבמות דף י"ד) על פי הגדרים המבוארים בגמרא ופוסקים בזה, אכן, [ללמדך שחיבה ורעות נוהגין זה בזה לקיים מה שנאמר האמת והשלום אהבו בגמ' שם — המלקט], בהנהגת חיבה ורעות, היא בחינת הלשמה, לקיים: "האמת" — היא בחינת הלימוד, להגיד ולהחזיק כל אחד סברתו הנראית נכונה בעיניו — "והשלום" — היא בחינת הלשמה — אהבו".

ר' ישראל רואה את קיום הלשמה בבירור ובקביעת ההלכה או הסברא, אבל מהלך הדיון צריך להיות חפשי, כשכל אחד מחזיק בדעתו. ד. לימוד הוראה לשם רבנות.

ר' ישראל לא קבל עליו עול הרבנות מטעמים כמוסים. יתכן שהסיבה היתה מכיון ששטח פעולותיו של ר' ישראל היתה כל הגולה:

רוסיה, גרמניה וצרפת, חשש כי ההצמדות למקום מסוים תצמצם את היקף פעולותיו. אבל דעה זו היא רק בגדר השערה לבד. את הסיבה האמיתית לא גלה גם לתלמידיו המובהקים. תלמידיו שלמדו ממנו את הנהגות החיים הפרטיים והצבוריים שאלוהו על יחסו לרבנות ועל הלימוד לשם רבנות.

תלמידו הגרי"ב כותב:

„עול הרבנות לא קבל עליו (ר' ישראל) מימיו מטעמים כמוסים שהיו לו. אמנם לא הורה הדרך הזה לתלמידיו. הנה בדרך כלל החזיק כי דבר ההוראה בדורנו הוא חיי יסוד דת התורה וכן כתב באחד ממכתביו וזה לשונו: „דבר העומד ברומו של העולם האמיתי, לתת לב לחזק מצב ההוראה בישראל, אשר יסוד הדת נשען עליו, להורות לעם המעשה אשר יעשון ודרך התורה אשר ילכו בה וכו'. עד כאן לשונו. וכן בפרט היה מדריך לגדולי תלמידיו לשום לב להשתלם בלימודים בדרכי ההוראה להיות נכונים לעת מצוא.

אחדים מגדולי תלמידיו אשר היתה ברוח דמיונם כי יהיה לאל ידם להבליג על כל עמל ותלאה ולהקדיש ימיהם קדש לה, מבלי לקבל עליהם עול רבנות, שאלו לו על דבריו ועצתו הוזהרה תורה לשמה ללמוד לשם הרבנות?

אדמו"ר זצוק"ל ענה להם במתק שפתיו: אין לשמה גדול מזה. הן שגיתם בדמיונכם. אל תתעו עצמכם בשוא נתעה, כי תוכלו לעמוד בנסיון, הן כאשר תדחק לכם חלילה השעה מהצטרפות הפרנסה לבני ביתכם, כל עצתכם תתבלע, ואז לא די אשר ההכרח יביא אתכם לקבל עליכם עול ההוראה, הן גם אם לא תהיו עדיין שלמים ומתוקנים למלאות כל דרכי ההוראה לא יבצר מכם להכניס עצמכם בעול הזה של ההוראה, כי ההכרח שולט על הכל; וכאשר זה יהיה על כל פנים, נמצא כי מטרת הלימוד אינה לשם תורת הרבנות, רק כאשר יהיה זה בהכרח כנ"ל בין אם יהיה מתוקן להוראה או לא. הנה הלימוד לדרכי הוראה יוכל היות לשמה, למען אשר לעת מצוא, כי יאכף עליו עול ההכרח, לא יכשיל את הרבים חלילה ויהיה בכלל מה שאמרו חז"ל (עבודה זרה

י"ט): כי רבים חללים הפילה זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, ואין לשמה גדול מזה" (אור ישראל 112).

תשובתו של ר' ישראל לתלמידיו ששאלו, הוזהרה תורה לשמה היא עצה נכונה, כי ההכרח יביאם לכך ולכן עליהם להיות מוכנים מקודם לכן. ובמכתביו גם עודד אותם והדריכם לקבלת עול רבנות וזה נבע מתוך דאגתו למצב ההוראה בישראל, וכדי שימצאו בין גדולי התורה כחות הוראה מוכנים.

ה. הגדרת ערך התלמוד וספרי הפוסקים לדורות האחרונים.

במכתב י"ח כותב ר' ישראל:

„מעט חתימת התלמוד ננעלו דרכי התורה להבין ולהורות מכתבי הקדש על פי המדות המסורות מסיני ורק אל התלמוד עינינו צופיות לשאוב ממנו תורת ה' ודרכיו, וגם האדם הגדול בענקים אין בידו רק לחפש ולגלות תעלומות סתרו, ועל התלמוד אין להוסיף ואין לגרוע מאומה.

לזאת התלמוד אצלנו כמו בחינת מקרא בימי חז"ל, ולימוד המקרא אצלנו היא כמו בחינת אלף בית בימי חז"ל לבוא על ידו ללימוד התלמוד, וספרי גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים הוא כמו בחינת משנה בימי חז"ל אשר ביד האדם הראוי ומוכשר לכך לחלוק ולשנות על פי תנאים הרצויים להכריע אם ימצא פוסק לסמוך עליו ואולי לאדם גדול גם לחלוק כמו רב תנא ופליג וכו', ואחר הבקאות הנוראה בתלמוד בבלי ובירושלמי וכו' והידיעה הנכונה בגדולי הפוסקים וידיעת לימוד התוס' על כלנה אז יבוא האדם ללימוד התלמוד (היא כמו בחינת התלמוד בימי חז"ל) הוא העיון הנכון לשאוב יסודות התלמוד בפרטיו ממקומות המפורשים ולהבין ולהורות כדת, וזו היא בחינת תורת אמת הנקנה במקרא (היא הבקאות בש"ס וירושלמי) ובמשנה (היא הידיעה בחבורי גדולי הראשונים והאחרונים וכו') וזאת היא שמוש תלמידי חכמים, וקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים הרי זה עם הארץ.

ועל כל אלה חידוד השכל והתבוננות דרכי המדות, לידע דרכי הנטיה למען ילך השכל ישר דרכו, ויראה ה'

לפעמים את השניה גדולה, יען הוא יודע את הפנימיות כנ"ל, וכמו כן בעבירות, אם יעשה האדם שתי עבירות, האחת לפי החיצוניות היתה כבדה אבל לפי הפנימיות היתה קלה, והשניה להיפך, לפי הפנימיות היתה כבדה ולפי החיצוניות היתה קלה, ומה שהעבירה כבדה להשמר ממנה נחשבת לפני הקב"ה לעבירה קלה ומה שהיא קלה להשמר ממנה נחשבת לחמורה, ולכן כאשר יחשוב ה' את המצוה כפי כבדותה וקלותה כמו כן יחשוב את העבירה הכבדה להשמר ממנה מצד הפנימיות לקלה וכו'. והנה שקול המצות והעבירות כבר כתב הרמב"ם הלכות תשובה (פרק ג' הלכה ד') וזה לשונו: „ושקול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות אלא לפי גדלן: יש זכות שהוא כנגד כמה עונות וכו' ויש עון שהוא כנגד כמה זכיות וכו'. ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע איך עורכין הזכיות כנגד העונות" וכו'. והנה השקול הזה מובן כי תלוי לפי כובד שמירת התורה והמצות ולפי כובד זהירות עשיית העבירה, כמאמר המשנה (אבות, פרק ה'): „לפום צערא אגרא", ובעבירה הוא להיפך, כי כל מה שהיא כבדה להשמר ממנה [אם אמנם אף לפי האופן היותר כבד עכ"ז נחשבת לעבירה ויקבל עונשו] לעומת העבירה הקלה להשמר ממנה נחשבת עבירה קלה [פיעל גרינגער], וכמאמרם ז"ל מנחות (מ"ב): „גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למלך בשר ודם שאמר לשני עבדיו לאחר אמר הבא לי חותם של טיט ולאחד אמר הבא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהם עונשו מרובה הוי אומר זה שאמר לו הביא לי חותם של טיט ולא הביא". ע"כ.

ר' ישראל חזון על ענין זה של „קלות וכבדות" בחשבון זכיות ועונות שהקלה בשמירתה כבדה היא בעינינו — בכמה ממכתביו ומוזר לבוא ליום הכפורים שמכפר עם התשובה, היא עויבת החטא, בקבלה להבא בבחינה הקלה. וזה סוף דבריו (במכתב ז') :

„ומזה התקוה לבוא לאיזה בחינה בעבירה הלזו ביום הכפורים לבעל תשובה גמור, לקבלת עויבת החטא בבחינה הקלה לפניו, קבלה אמיתית אשר אין ערוך לגודל מעלתה וטוב לו בזה ובכא".

היא אוצרו. לקבל עול היגיעה, להעמיק בתורת ה' ית"ש.
 גם כדיבוק חברים ובפלפול התלמידים בשובה ונחת".
 הגדרה זו של ר' ישראל היא רבת חשיבות בנוגע לגישה לתלמוד
 ולפוסקים בדורות האחרונים. עם פעולות קניני התורה שר' ישראל
 מפרט במכתב זה: חידוד השכל, ידיעת דרכי הנטיה, יראת ה' ודיבוק
 חברים, יש צורך שהלומד ידע מקומו וערכו של התלמוד והפוסקים
 לדורות האחרונים.

1. גדר חוק ומשפט במצות לימוד התורה.

„בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה
 נכתב? — דרוש וקבל שכר (סנהדרין ע"א). התמיהה
 גדולה מאד: האם אין די בשאר חלקי התורה, אף אם אלף
 שנים יחיה האדם, לדרוש בהם ולקבל שכר?
 ... עתה נשוב לראות במצות לימוד התורה מה היא,
 חוק או משפט. הדעת נותנת, כי גם לימוד תורת החוק
 למשפט ייחשב, כדאמרינן בגמ' (ב"ק י"ז): „וכבוד עשו
 לו במותו זה חזקיה מלך יהודה שהניחו ספר תורה על
 מטתו ואמרו קיים זה מה שכתוב בזה והאידנא וכו' אפילו
 קיים אמרינן לימד לא אמרינן והאמר מר גדול לימוד
 תורה שהלימוד מביא לידי מעשה וכו'„ וכתבו התוספות:
 „ואומר רבינו תם דהכי פירושו והאמר מר שהלימוד
 מביא לידי מעשה וכיון שאנו אומרים קיים הרי אנו
 אומרים שלמד דאי לא למד איך קיים שהלימוד מביא
 לידי מעשה. הרי אף שהקיום יהיה חוק, מכל מקום חיוב
 הלימוד הוא משפט אשר יחייבנו שכל האנושי, דאם לא
 ילמוד איך יקיים?

אכן גם מגדר החוק כל יצא אף לימוד תורת המשפט.
 כי הלימוד בעצמו מצוה היא, אף אם לא היתה מביאה
 לידי מעשה, כמו שמצוה לדרוש בבן סורר ומורה [למאן
 דאמר לא עתיד להיות] והשכל האנושי מנגדה, רק אני
 ה' חקקתים; וכן בכל חלקי התורה בלימודה גם מצוה
 חוקית בה, אשר אין להתחלק רק במחשבה.

ואולי לזה רמזה המשנה (אבות פרק ד') והלומד על
 מנת לעשות וכו' ולא אמר הלומד בכדי לעשות, כי
 הלימוד בעצמו טוב שיהיה במחשבה החוקית [אף אם
 לא היה נצמח ממנה המעשה], כי היא בחינה נשאה

מלימוד המשפטי, אכן בתנאי שתולד המעשה ממנה, ע"כ דבר הלימוד יתנהל באופן שיתקיים התנאי, היינו להשיג בראש הבקאות והתריפות [איש לפי ערכו], להיות כלי מוכשר ללמוד על פי תנאי הנדרש, הוא חפץ המעשה. ובדברינו אלה יאירו דברי חז"ל (נדרים פ"א): ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה (ירמיה ט') אמר ר' יהודה אמר רב שאין מברכין בתורה תחילה וכו', ופירשו: שלא בירכו ברכת התורה כשהיו משכימין ללמוד תורה, אשר כל אנוש יתפלא על התאווה הזרה הזאת, לבלתי היות עצל בלימוד התורה המתשת כחו של האדם, רק שלא לברך עליה בתחילתה [והר"ן כתב בשם הר' יונה ז"ל: עוסקין היו בתורה תמיד ולא היו מברכין בתורה תחילה כלומר שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקין בה לשמה ומתוך כך היו מזלזלין בברכה, עכ"ל, והדבר תמוה מאד לאמר שמתוך כך יזלזלו בברכת התורה אשר היא מדאורייתא באין כל תאוה להפריעה].

ואמנם לפי מה שביארנו יש לומר, דאמרינן (מנחות מ"ב): כל מצוה דעשייתה גמר מצוה כגון מילה וכו', צריך לברך וכל מצוה דעשייתה לאו גמר מצוה כגון תפילין [עשייתן לא זו היא גמר מצותן עד שיקשרם] אינו צריך לברך, על כן לפי זה, על מצות לימוד תורת המשפטי אינו צריך לברך — דעשייתה — היינו הלימוד — לאו גמר מצוה היא [עד שיקיים את אשר הוא לומד], כי כל ענין המצוה הוא ללמוד בכדי לידע המעשה, ויסוד ברכת התורה הונח על מצות לימוד התורה בבחינת חוק, היינו שהלימוד בעצמו מצוה. אי לזאת, יוכל היות כי שלטה עליהם התאוה שלא רצו רק ללמוד כגדר המשפט, יען השכל האנושי מחייבו, אבל ללמוד בחינת חוק, להיות שהשכל מנגדו והיצר משיב עליו, געלה נפשם. לזאת, אף שעסקו בתורה היתה כונתם רק בתור בחינת משפט ולא היה גמר מצוה ולא ברכו עליה.

נמצא לפי זה, שכר לימוד התורה אינו רק בחינת

משפט המשתתף עמה גם בתור בחינת חוק בכונתה
הרצויה.

הוא המאמר אשר הצבנו בפתח דברינו: בן סורר
ומורה לא היה ולא עתיד להיות ולמה נכתב דרוש וקבל
שכר, היינו שכר על בחינת חוק לבדה הנעלה במדריגתה
[בבחינה הלזו אם כי נגרעת בערכה יען אינה מביאה
לידי מעשה. עיין קדושין מ': נמנו כלם ואמרו לימוד
גדול שמביא לידי מעשה] משאר חלקי התורה אשר
יסודתם היא בחינת משפט" (אור ישראל).

ז. "קב חומטין".

„בגמרא שבת דף ל"א ז"ל: „אמר רבא בשעה
שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה
קבעת עתים לתורה וכו' צפית לישועה פלפלת בחכמה
הבנת דבר מתוך דבר ואפילו הכי אי יראת ה' אוצרו אין
אי לא משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור חטים
לעליה הלך והעלה לו אמר לו עירבת לי בהן קב חומטין
אמר לו לאו אמר לו מוטב אם לא העלית". עד
כאן לשון הגמרא. ופרש"י: „קב חומטין — ארץ מלחה
ומשמרת את הפירות מלהתליע".

והנה, לפי סגנון המשל שאמר לו: „מוטב אם לא
העליתה", נראה בהנמשל דאם אין יראת ה' אוצרו מוטב
לו שלא למד כלל, יפלא מאד, כי לא משמע כן בכל
הש"ס. ואף שאמרו חז"ל ברכות דף י"ז דכל העושה שלא
לשמח נוח לו שלא נברא, כבר פירשו שם החוספות,
דהיינו שאינו לומד אלא לקנטר חבריו. ע"ש. ואף גם זה,
הרי אמרו רק נוח לו שלא נברא ולא בא לעולם כלל,
אולם מאחר שנברא אינו בן חורין להתבטל משום מצוה
וחלילה לומר כי כל מי שאין בו יראת שמים מוטב שלא
ילמוד כלל. —

הנה במצות תלמוד תורה יש בזה שני ענינים: א'
לימוד התורה; ב' ידיעת התורה. מצות לימוד התורה
הוא מן הכתוב: „והגית בו יומם ולילה", וכמו שכתב
הרמב"ם והטור ושו"ע בריש הלכות תלמוד תורה וז"ל:
„כל אדם מישראל חייב בתלמוד תורה וכו' שנאמר והגית
בו יומם ולילה", ע"ש. והנה למצוה זו של לימוד התורה,

כל מה שלומד מקיים המצות־עשה „והגית בו יומם ולילה“, הן מקרא או משנה גמרא הלכות ואגדות, שכולן ניתנו למשה מסיני, וכמו שהאריך בזה בספר נפש החיים שער ד' פ"ו, ע"ש, ואף שלא יוכל לפסוק דין מתוך מקרא או משנה וכל שכן מן האגדה, בכל זאת יוצא ידי מצות לימוד התורה.

אולם הגדר השני במצות תלמוד תורה, הוא ידיעת התורה, והוא מה שאמרו חז"ל בגמ' קדושין דף ל': „ושננתם — שיהו דברי תורה מחודדין בפין שאם ישאל לך אדם אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד שנאמר אמור לחכמה אחותי את ואומר קשרם על לוח לבך וכו' ואומר חציך שנונים וכו'“, ופרש"י: „יהו מחודדין בפין — חזור עליהם ובדוק בעמקם שאם ישאלך אדם לא תצטרך לגמגם וכו'“, „אמור לחכמה אחותי את — שתהא בקי בה כאחותך שאסורה לך“. ע"ש.

יסוד המצוה הזאת כולל שני פרטים: א' הידיעה, לרכוש לו הבקאות בכל חלקי התורה, שיהיה תלמודו שגור בפיו; ב' הוא היכולת להתחכם בתורה, לחדד השכל, לשנון ולהישיריו שיוכל לישא וליתן במלחמתה של תורה ולעקור הרים בפלפולו. ושתי אלה כינו חז"ל בשם „סיני“ ו„עוקר הרים“ וזהו נכלל גם בפסוק שהביאו חז"ל בגמ' קדושין הנ"ל: „כתבם על לוח לבך“ — זהו יסוד הבקאות; „חציך שנונים“ — זהו הפלפול והחריפות. והנה ליסוד ידיעת התורה הוא דוקא לימוד הגמ' והפוסקים ואינו יוצא בלימוד אחר כמובן וגם סדר הלימוד יהיה בענין שיגיע למטרתו, כי לא כל המקומות שוים וכבר אמרו חז"ל בשלהי גמ' בבא בתרא דף קע"ה: „אמר ר' ישמעאל הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות וכו'“. ע"ש.

תכלית המצוה של ידיעת התורה הוא לידע דיני התורה ומשפטיה על בורין, שיהיה לו הלכה ברורה בכל מקום איך לשמור ולקיים את כל התורה והמצוה, ועי' להרמב"ם והטור רשו"ע בהלכות תלמוד תורה וז"ל: „וחייב לשלש את זמן למידתו שליש בתורה שבכתב וכו' ושלש יבין וישכיל וכו' ויוציא דבר מדבר וידמה

דבר לדבר וכו' עד שידע וכו' והיאך יוציא האיסור והמותר וכו' וענין זה הוא הנקרא גמרא". עיי"ש. והנה, ככל אשר ירבה להתחכם ולהתעצם במקצועות האלו בבקיאות וחריפות, כן יבין וישכיל יותר בידיעת משפטי התורה הלכה למעשה, לחדש דינים מדעתו ולהכריע בין השיטות, וסוף התכלית הוא להגיע למעלת ההוראה בבחינה נעלה, להורות הוראה לעצמו ולאחרים, וכמו שאמרו: "שאם ישאלך אדם וכו'".

והנה, יש ראי' ה' טועין וחושבין כי עיקר נחיצות של יכולת הלימוד הוא רק למי שרוצה להגיע להוראה להורות הוראה לרבים, אולם מי שהוא בודד במועדו יוכל להיות עובד את ד' ית"ש ולקיים את כל דברי התורה והמצוה גם שלא יהיה גדול בתורה כל כך. אולם באמת הוא טעות. כי גם כל אדם לעצמו, מי שרוצה לילך בדרכי ה' ית"ש ולשום דרכיו ע"פ דרך התורה, כל מה שיוסיף דעת ויתחכם יותר כן יוכל לקיים התורה והמצוה ביתרון הכשר. גם האדם לעצמו צריך להיות בקי בכל התורה ולהיות לו לב נבון ושכל חרוץ, למען שיוכל לשמור ולקיים את התורה ע"פ גדרי משפטיה. גם חלק התורה של חושן משפט ואבן העזר צריך להיות שגור בפיו לעצמו למעשה. ואדמו"ר זצוק"ל הראה לנו כמה דוגמאות בזה.

וכאשר נשכיל בינה נמצא, כי יש דברים שהותר למלאות המטרה של מצות ידיעת התורה מה שלא היה ענין למצות לימוד התורה, וכמו ביטול הזמן, כי לשם ידיעות התורה, שהוא יכולת הלימוד, רשאי לבטל זמן לילך מעיר לעיר גם להרחיק נדוד לחפש אחר רב גדול לבקש תורה מפיו ולקבל ממנו דרכי הלימוד והעיון וכן לבלות זמן על עתות מנוחה ושינה מה שנחוץ לו לפי טבעו, שתהיה אחר כך דעתו צלולה עליו ביותר להבין ולהשכיל בעומק העיון, אשר כל זה לא היה ענין למצות לימוד התורה בלבד, כמובן.

וכן גם גוף הענין של הפלפול והחידוד הוא רק לשם יכולת הלימוד של ידיעת התורה. וכבר התירר חז"ל לומר לפעמים לפני התלמידים דבר שאינו לפי האמת,

כדי לחדד את התלמידים שיתנו לב להשיב, וכמבואר
בנדה דף מ"ה: „ואף ר' עקיבא לא אמרה אלא לחדד
בה את התלמידים", וכל זה אינו ענין למצות לימוד
התורה לבד.

והנה, עצם מצות לימוד התורה לבד, הוא כשאר כל
המצות ואין לה יחוס כלל ליראת ד'. כי כל שעה וכל
רגע שהוא לומד הוא מקיים מצות עשה של והגית וכו'.
וכמו שאין יחוס לשאר מצות, כמו שופר, סוכה ולולב,
ליראת ה' ית"ש.

אכן, לגדר הלימוד למלאות המצוה של ידיעת התורה,
והוא להבין ולהשכיל ולהשתלם בחכמת התורה, אשר
היסוד בה לידע משפטי התורה להגיע למדרגת ההוראה
להורות בין דם לדם ובין דין לדין, — לזה מוכרח ונחוץ
דוקא שיהיה יראת ה' אוצרו. כי בלא יראת ה' תוכל
להיות חכמתו לו לפוקה ולמכשול עון. הנה מה שנוגע
לעצמו כבר אמרו חז"ל בשבת דף ל"א: „כל אדם שיש
בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר וכו' בהי עייל".
עיי"ש. ופרש"י: „יר"ש דומה וכו' — כך אם ירא שמים
הוא נעשה חרד לשמור ולעשות ואם לאו אינו חש
להתורו". ע"ש. ולפי זה, אם אין יראת ה' אוצרו, כל מה
שמרבה להתחכם לידע האסור והמותר ואינו נזהר —
יגדל ענשו.

ומה גם להורות הוראה לרבים, הנה יראת ה' מוכרח
לו ביותר, למען שיעמול להשתלם כל צרכו במשפט
ההוראה. אכן בלא יראת ה' יוכל להיות בכלל מה שאמרו
חז"ל בגמ' עבודה זרה דף י"ט: „כי רבים חללים הפילה
זהו תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה", וכן צריך להיות
מיראי הוראה, וכמו שאמרו חז"ל בגמ' סנהדרין דף ז':
„לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין
יכרותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו", אם כן הרי צריך
שיהיה פחד אלקים לנגד עיניו. וכן לענין מדרגת ההוראה
צריך להיות מוכתר בשלמות ומעלות המדות, שיהיה
מושלל מכל רצון ונגיעה עצמית, וכמו שכתב אדמו"ר
בהקדמה לספר תבונה לענין בקשת האמת וזו לשונו:
„הטהרה — היא אשר יכונה החכמים בשם הזכרה מדעית

וחכמי המוסר בשם התפשטות הגשמיות. היינו: שיהיה השכל בודד בלי הרכבתו עם יתר כחות הנפשיות אשר בהאדם. כי זולת זאת, נטית כחות הנפשיות המה מסכים מבדילים בינו לבין הכרת האמת וכו' והנטיה תעקמה לצעוד בדרך עקלקלות".

גם כי יהיה שוה בעיניו בין אם כבר הוציא הדבר מפיו או לא הוציא. וכאשר האדם עלול לשגיאה לפעמים, לא יהיה לו שום נגיעה ורצון להתאמץ לעמוד על דעתו ולהחזיק את דבריו מאחר שכבר הוציא מפיו ולא יבוש לחזור מדבריו, וכמו שמצינו אשר חז"ל לא בושו לחזור מדבריהם ולדרוש ברבים: „ברם דברים שאמרתי לפניכם טעות הן ביד".

וכה אמר אדמו"ר זצוק"ל: מי לנו גדול ממר"ר הגאון החסיד רשכבה"ג מרנא צבי הירש ברוידא זצוק"ל, הגאבד"ק סלנט, ולפעמים היה פוסק שאלה בהלכות טרפות על תרנגולת והשואל שב לביתו עם השאלה, אם אחר כך היה נראה לו איזה פקפוק בהוראתו היה מצוה להביא לפניו השאלה בחזרה לעיין בה שנית.

אכן, בלא יראת ה' ושלמות המדות יוכל להיות נאחז בסבך כמה קלקולים ומכשולים. כי כמה נגיעות מדרכי המדות יוכלו לפעמים לשחד את שכלו ולהטותו עקלקלות ואם לפעמים ישגה בהוראה יבוש מלחזור בו ויתאמץ להחזיק את דבריו ולכוף את ההר כנגיגית על הוראתו ולפעמים גם אם יוציא מפיו בלבד יתאמץ להחזיק את דבריו מבלי להודות על האמת.

וכל זה הוא עון גדול. כי הנה התורה כלה היא של הקב"ה וכל העמל שיעמול האדם לפסוק איזה דין ומשפט או להבין ולהשכיל באיזה הלכה, הוא רק לידע ולהשכיל להשיג רצון ה' ית"ש בדרכי תורתו. כי כל התורה הוא חכמתו ורצונו ית"ש. אולם אם איזה נגיעה תוליך אותו שולל וירצה להתעות את שכלו להטות אותו לחפצו לפסוק איזה דין או לפרש איזה הלכה ע"פ דעתו ורצונו אף כי לבו יודע כי האמת אינו כן, הרי הוא בודה תורה חדשה משכלו והוא הירוס יסודי הדת רחמנא ליצילן ואין להאריך בזה כמובן. וכן בלא יראת ה' ושלמות

המדות יבוש להתישב לפעמים עם זולתו באיזה דין
והוראה ולפעמים אף עם מי שגדול ממנו וכן יתעצל
לפעמים מלהיות מתון בדין ולטרוח להעמיק עד שיהיה
לו ברור הדבר.

כללו של דבר, כי למלאות התכלית של ידיעת התורה,
והוא לידע הלכה ברורה להורות לעצמו ולאחרים, על
זה מוכרח שיהיה יראת ה' אוצרו ובלא זה יוכל לבוא
לידי כמה קלקולים ומכשולים רבים ולהחריב עולם מלא.
והנה, לענין מצות לימוד התורה לקיים מצות עשה
של והגית וכו', התכלית הוא מיד. כי כל שעה ורגע שהוא
לומד הוא מקיים מצות עשה. אולם דרכי הלימוד לידיעת
התורה, למלאות המצוה של ושננתם שיהיו דברי תורה
מחודדין בפיו, והוא להשתלם בחכמת התורה, לרכוש לו
ידיעות ולחדד השכל שיוכל לפלפל בחכמה ולב גבון
לסברא ישרה, — לא בשעה אחת יולד זה התכלית, כי
אם בהמשך הזמן בהרבה ימים ושנים וכפי עמלו ויגיעתו
כן יגיע לתכלית הנרצה. נמצא, כי דרכי הלימוד והעמל
לידיעת התורה הוא על להבא והוא בדמיון כמי שמכניס
תבואה לאוצר שיהיה מונח שם זמן רב עד עת שתתיקר
התבואה וימצא פרי ריוח הרבה, כן הוא מי שעמל בידיעת
התורה לאסוף ולכנוס ענין חכמה ודעת להכניס באוצרו
תמיד עד עת קץ שיצא התכלית.

וכבר נתבאר, כי הרבה דברים שהותרו לשם מצוה
של ידיעת התורה מה שלא היה ענין לשם מצות לימוד
התורה לבד, כמו יסוד דרכי הפלפול לחדודי והרבה
ביטול הזמן מה שיוכל להיות מכח דרכי ידיעת התורה
כנ"ל.

והנה, אם יראת ה' היא אוצרו, הרי הגיע
לתכלית הנרצה בשלימות וכדאי הוא לפניו
כל דבר הפלפול והחדוד וביטול הזמן ובכן יהי
לבו שמח מכל עמלו לקיים מצות ה' "ושננתם" לאמר
לחכמה אחותי ולהיות הלכה כמותו. אולם אם
אין יראת ה' אוצרו, אף כי הוא יודע להבין ולהורות,
בכל זאת לא הגיע לתכלית הנרצה. כי חכמתו
חוכל להיות לו לפוקה ולמכשול, כנ"ל, אם כן לא היה

כדאי לפניו כל עסק הפלפול והחדוד וביטול הזמן להיות עוקר הרים בפלפולו והלואי והיה עוסק בתורה תמיד רק לקיים המצות-עשה של הגית וכו'.

הוא מה שאמרו חז"ל: „בשעת שמכניסין אדם לדין אומרים לו קבעת עתים לתורה וכו' פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר ואפילו הכי אי יראת ה' אוצרו אין אי לא לא משל וכו'". אמנם לא כיונו בזה על עצם מצות לימוד התורה של מצות עשה והגית וכו', כי אין לה יחוס עם יראת ה', כמו שאין ענין לשאר מצות עם יראת ה' ית"ש; אולם זה טובב על השאלה: „פלפלת בחכמה הבנת דבר מתוך דבר" ועל זה אומר: „אי יראת ה' אוצרו אין אי לא לא". כי אם אין יראת ה' אוצרו לא הגיע להתכלית. כי חכמתו היא לו עוד למכשול עון, אם כן מוטב שלא פלפל כלל, כנ"ל.

ועל זה מכון מאד המשל למי שאמר לשלוחו העלה לי כור חטים לעליה הלך והעלה אמר לו עירבת לי בהן קב חומטין אמר לו לאו אמר לו מוטב אם לא העלית. כי הנה מה שהעלה כור חטים לעליה הוא בעיני לחניה באוצר על זמן רב עד שתתיקר התבואה, או לשאר מטרה שיש לו. אולם אם לא עירב בהן קב חומטין ואפשר שהתבואה תתליע, אמר מוטב שלא העלית והיה אוכל אותם או מוכר מיד משתתליע התבואה. וכן הדבר בדרכי הלימוד של ידיעת התורה, לפלפל בחכמה ולהבין דבר מתוך דבר, שהוא בדמיון להכניס לאוצר על להבא כנ"ל. אולם אם אין יראת ה' אוצרו וחכמתו תוכל להיות לו לפוקה ולמכשול עון, אם כן מוטב היה שלא פלפל ולא הבין דבר מתוך דבר ולא ביטל שום זמן להכניס לאוצר כנ"ל, רק היה עוסק בתורה תמיד בפשוטה לקיים המצות-עשה של והגית אשר התכלית הוא מיד כנ"ל.

וזהו ששואלין אותו כסדר: „קבעת עתים לתורה" — הוא מצות לימוד התורה; „פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר" — הוא ידיעת התורה מהכתוב „ושננתם", ועל זה אמר: „ואפילו הכי אי יראת ה' אוצרו אין אי לא לא משל לאדם וכו' כנ"ל". (אורי-ישראל מאמר כ"ז). עם ידיעת השקפתו של ר' ישראל על דרכי לימוד תורה, על יראת

שמים הדרושה בלמוד לשם ידיעת התורה, להורות הוראות לעצמו ולאחרים ושיהא הלומד מוכתר בשלמות המדות מושלל מכל רצון ונגיעה עצמית, — מובנת מאד לנו סיבת התנגדותו של ר' ישראל לבית המדרש לרבנים שנוסד בוילנה. דרישות אלו שר' ישראל מציין אותם, רק בני תורה יראי השם יכולים למלא אותן, ולא אלה שתורתם טפלה למטרתם: הרבנות והשררה. לאחד ששאל לר' ישראל על סיבת התנגדותו לניהול בית המדרש לרבנים ענה: „בכדי שהרב ידע להשיב כראוי על כל שאלה קשה שתבוא לפניו שהיא לפעמים לגבי עניים שאלת חיים, צריך הוא להיות בעל ידיעות רחבות ויסודיות בכל ענפי התורה וגם ירא שמים גדול ובעל אמונה מוצקה. הוא אינו מאמין שתלמידי אותו בית המדרש יוכלו למלא את כל הדרישות הללו ואיננו יכול לקבל עליו אחריות גדולה כזו” (תנועת המוסר ח”א 147).